

TÁJAK, KOROK, HAGYOMÁNYOK II.

Az MTA–ELTE Lendület Liturgiátörténeti
Kutatócsoport műhelykonferenciája

RÉSZLETES PROGRAM

Az ELTE-n 2003 óta működik Liturgiátörténeti Kutatócsoport. Informális szakmai műhelyként indult, de folyamatos pályázati sikereit (OTKA/NKFIH, majd MTA Lendület) elismerve a BTK 2015 óta bejegyzett intézményeként tartja számon. A kutatócsoport célja egyrészt a premodern európai identitásképzés működésének és mintázatainak megértése a liturgián mint közösségi kulturális alkotáson keresztül, másrészt a Magyarországról fennmaradt források elhelyezése a lehető legszélesebb nemzetközi összefüggésben. Módszere a teljes latin rítusterületet, azaz gyakorlatilag Közép- és Nyugat-Európát arányosan lefedő, reprezentatív emléktanyag összegyűjtése és történeti-összehasonlító elemzése. A téma és a megértéséhez szükséges módszerek természetes kapcsolódásából fakad, hogy éppúgy szüksége van a középkori és a kora újkori egyházi kultúra vallástudományi, történeti, könyvészeti, irodalmi, zenei és művészeti megközelítésére, mint a beláthatatlan információt rendszerbe fogó digitális bölcsészetre. A munkatársak legutóbb 2018-ban mutatták be eredményeiket egy összefoglaló előadás és számos szemléltető esettanulmány keretében „Tájak, korok, hagyományok” címmel. A jelen műhelykonferencia a Lendület-program támogatásával azóta született eredményeket ismerteti.

Földváry Miklós István

A teljesség felé

Jelentés az Usuarium-adatbázis elmúlt három évről

2018 februárjában műhelykonferencián számoltunk be azokról az eredményekről, amelyeket az OTKA/NKFIH támogatásával értünk el az európai középkor rítusváltozatainak kutatásában. Akkori nyitóelőadásomban egy olyan liturgikus adatbázis vízióját mutattam be, amelyet sem a vizsgált forrástípusok, sem a földolgozott tételtípusok önkényes válogatása nem szorít korlátok közé. Az elmúlt három évben, amikor munkánkat a Lendület Program támogatásával folytathattuk, a vízió megvalósult. Létrehoztuk azt az adatbázis-formátumot, amely minden valaha végzett liturgiátípus minden elemét képes befogadni, mégis elég egységes és módszeres ahhoz, hogy a beláthatatlan anyagot beláthatóvá tegye, azaz keresni, szűrni és összehasonlítani engedje az analóg jelenségeket.

Jelen műhelykonferenciánk előadásai bemutatják, hogyan lehet ezt a tőkét aprópénzre váltani: részletezik a megújult Usuarium segítségével számos különböző területen elért eredményeket. Én előkészítés gyanánt előbb bemutatom az adatbázis használatát és a benne rejlő lehetőségeket, majd két esettanulmányon keresztül világítom meg a mögötte álló koncepciót. Az első az Usuarium kiindulópontját képező, ős- és korai nyomtatványkori szerkönyvek relevanciájával és annak korlátaival foglalkozik. Mekkora, milyen jellegű, és voltaképpen miről tanúskodik ez a forrásanyag? A második a legterjedelmesebb és a teljesség igényével először földolgozott szövegekészlet, az olvasmányanyag bevitelének és elemzésének elveit és technikáit ismerteti, megfogalmazva az elemzésből levonható főbb következtetéseket is.

–

Stamler Ábel

„Mereatur vultum tuum spirituali contemplatione suscipere”

Az inklúzusokhoz kapcsolódó liturgikus ordók elemzése és teológiai távlatai

A katolikus teológiában az üdvözültek, azaz a mennyei hazában (in patria) lévő boldogok (beati) kiváltsága Isten lényegének látása (visio beatifica), míg a földi életben (in statu viatoris) bármiféle közvetlen, lényegi istenismeret kétséges. Elsősorban Mózesről és Szent Pálról feltételezi a hagyomány, hogy méltónak találtattak erre. Ezeket a tanításokat és a kapcsolódó kérdéseket elsősorban a visio beatifica-vitán, a teológiai ismeretelméleten és antropológián keresztül vizsgálja a kortárs teológia- és filozófiatörténetírás; ennek megfelelően elsősorban teológiai szempontokból közelít a tárgyhoz.

Az inklúzusok, reklúzusok vagy inklúzák, reklúzák, azaz az el- vagy befalazottak középkori intézményének vizsgálata, s elsősorban a felvétel során celebrált liturgikus ordó tartalmi és szerkezeti vizsgálata meggyőződésem szerint érdekes eredményekre vezethet ebben a kérdésben. Milyen szerkezeti és tartalmi jellegzetességei vannak a reklúzusok beavatásának? Mely normatív célokat irányoz elő az ordó? Jelentheti-e a rituális halál a beati kiváltságainak elnyerését? Előadásomban ezekre a kérdésekre próbálok válaszolni.

Gloviczki Ráhel

A középkori magyar királykoronázás összeurópai kontextusban

A középkori koronázás témakörén belül eredetileg azt igyekeztem körüljárni, hogy pontosan hogyan koronázták a királyokat Magyarországon. A szertartás pontos leírásai a királykoronázási ordók, amelyeket pontifikálékban jegyeztek le. Hogy a Magyarországon használt ordó melyik lehetett (akár nem is az egész középkort, hanem csak egy-egy király koronázását vizsgálva), régóta foglalkoztatja a hazai szakértőket, de a vonatkozó ordók felkutatása és rendszerezése nemzetközileg is fontos téma. Mára minden korábbi kutatónál bővebb forrásanyag birtokába jutottunk, így a Magyarországon használt ordó kérdésében éppen a nemzetközi kontextus jelenthet továbblépést. Előadásomhoz Európa számos különböző pontjáról fönmaradt, XI. és XVI. század közötti ordókat dolgoztam föl, hogy ezek összehasonlító elemzésével létrejöjjön a tájékozódási rendszer, amely kerete és értelmezője lehet a töredékes vagy elszigetelt magyar adatoknak. Ezek után a magyar koronázásokra vonatkozó tárgyi és írott forrásokat, illetve azok szakirodalmi magyarázatát tekintettem át a kapott eredmények tükrében, és világítottam rá azokra a megállapításokra, amelyek a szélesebb összefüggést ismerve módosításra szorulnak. A teljes hozzáférhető anyag rendszerezése ugyanakkor olyan problémákat is fölvetett, amelyeknek megoldása a rítus egész történetét új megvilágításba helyezi.

—

Czagány Zsuzsa

A rész és az egész

Adatbázisok és háttértárak hálózatának építése a középkori liturgikus zene kutatásában

Kutatócsoportunk nem elszigetelten dolgozik: az intézmény- és diszciplínaközi kapcsolatok érzékeltetésére beszámolóinkat egy vendégelőadással szakítjuk meg. Az MTA Zenetudományi Intézetének rokon területet művelő, velünk azonos szellemi hagyományba illeszkedő műhelye a Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport, amelynek vezetője, Czagány Zsuzsa közös gyökereinket és távlatainkat is érinti.

Az előadás a középkori magyarországi liturgikus egyszólamúság kutatása során és mentén kifejlesztett adatbázisokat tekinti át a múlt század 80-as éveinek tapogatózó próbálkozásaitól a mai korszerű elektronikus és digitális rendszerekig. Külön figyelmet kap a Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae (CAO-ECE) program, amely a számítógépes adatkezelés kezdeti korszakának túl korai szülöttként – ellentétben valamivel fiatalabb „ellenlábásával”, a CANTUS adatbázissal – nem tudott érvényesülni a nemzetközi tudományos életben. Az ennek hátterében húzódó okok sajátos párhuzamba állíthatók a program tárgyául szolgáló középkori zsolozsmahagyományok természetével és eltérő tudománytörténeti megközelítésével. Míg korábban az adatbázisok építése az aktuális kutatási irányoknak és érdeklődéseknek megfelelően többé-kevésbé elszigetelten

zajlott, s a rendszerek közt megteremthető kapcsolat az egyik oldal teljes beolvasztásával járt, ma a virtuális tér egyre teljesebb kihasználásával a kapcsolatteremtés számos útja létezik az önfeladás és az uniformizáltság kényszere nélkül is. Az előadás második része e lehetőségekre hívja föl a figyelmet.

—

Horváth Balázs

Az esztergomi őspontifikále nyomában

A templom alapkőletételének szertartása a magyar hagyományban

Az építendő templom alapkövének letétele a templomszentelést időben akár több évtizeddel megelőző püspöki szertartás. Az ordó legkorábbi változata az ezredfordulón keletkezett ún. Német-római pontifikáléban található, a kora újkorban elterjedt tridenti Pontificale Romanum pedig a XIII. századi Durandus-pontifikále szertartását veszi át. Az általunk ismert összes, azaz több mint ötven forrás részletes elemzése révén a XI–XIV. században mind a rítus földrajzi változatai, mind történeti változásai jól megragadhatók.

A magyar liturgia István-korabeli, formatív periódusából nem maradtak ránk egykorú szerkönyvek. A feltételezett esztergomi őspontifikále második kötetének tartalmáról az ún. Chartvirgus-pontifikále tudósít a legpontosabban, abban azonban nem található meg az alapkőletétel szertartása, amely minden bizonnyal az első kötetben szerepelt, közvetlenül a templomszentelés előtt. Az ordó legkorábbi magyar változata a XII. század végéről származó Pray-kódexben lelhető fel, ezen kívül három forrásban található még meg: a XIII. századi Zágrábi pontifikáléban, a Veszprémi pontifikáléban és egy Párizsban őrzött, XIV. századi magyar pontifikáléban. Az előadás azt vizsgálja, hogy melyek a magyar hagyomány megkülönböztető jegyei, és milyen kapcsolatban állnak ezek a teljes európai forrásanyaggal. A fennmaradt magyar forrásokból nemcsak az ó-esztergomi ordó rekonstruálása kísérelhető meg, de az eredmények a Pray-kódex úzusának meghatározásához, sőt a magyar liturgia közép-európai recepciójának megértéséhez is közelebb visznek.

—

Suba Katalin

Várt és váratlan eredmények a Pray-kódex temetésének kutatásában

Magyarországi liturgikus kódexeink közt különleges helye van a Pray-kódexnek, amelynek temetési ordója tartalmazza legrégebb magyar szövegemlékünket, a Halotti beszédet és könyörgést. Az elmúlt években a kéziratba foglalt liturgikus tartalmak kapcsolati hálójának feltárása a jelentős kutatástörténethez képest is új távlatokat nyitott. A temetési ordó összevetése a fennmaradt magyarországi párhuzamokkal korábban rávilágított arra, hogy a szertartás bizonyos elemeinek eredetét külföldi monasztikus környezetben érdemes keresni. A nemzetközi párhuzamok kutatásától eredetileg azt vártuk, hogy

a temetési rendtartás hordozójára, azaz magára a Pray-kódexre nézve fogalmazhatunk majd meg új megállapításokat, de az eredmény talán még többet mond egy korábban hozzáférhetetlennek hitt témáról: arról, hogy milyen preferenciák játszottak szerepet az államalapítás-kori monostorok szertartási életének kialakításában.

—

Könyvbemutató és kerekasztal-beszélgetés

A kutatócsoport „Műhelytanulmányok” című könyvsorozatának két új kötete jelenik meg a konferencia alkalmából: Bartók Zsófia Ágnes Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei a Pray-kódextól az Érdy-kódexig című kötete, amely a régi magyar irodalom liturgikus beágyazottságának fölismerése révén kapcsolódik munkánkhoz, és Stamler Ábel Index liturgicus ad Corpus Consuetudinum Monasticarum című kötete, amely a bencés szerzetesi életet szabályozó források mindaddig kiaknázatlan szertartási adatait teszi megközelíthetővé. Az előbbit Lázs Sándor, az utóbbit Földváry Miklós ismerteti röviden, majd moderált beszélgetésben vitatjuk meg a délután folyamán fölmerült kérdéseket az előadókkal és a hallgatóság szakértő tagjaival. A könyvek a kutatócsoport többi kiadványával együtt megvásárolhatók a beszélgetés után, illetve már a kávészünetekben is.